

Ю.А. РАДІОНОВА

**ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ І ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ВПРАВИ
М. М. АРКАСА**

У статті розглядається літературна творчість і фольклорно-етнографічні напрацювання видатного історика, композитора і засновника миколаївської «Просвіти» М.М. Аркаса. Виокремлено національно-патріотичний пріоритет в цьому напрямі його багатогранної діяльності

Ключові слова: «Історія України-Русі», «Просвіта», Пилип Орлик.

Як відомо, М.М. Аркас був людиною різнобічних талантів: композитор, історик, активний діяч українського національного руху на рубежі ХІХ – ХХ століть, засновник та перший керівник Миколаївської «Просвіти», популяризатор історичних знань серед мешканців Південного краю України. Водночас він займався ще однією важливою справою – літературною, переважно поетичною творчістю. Однак відомо зовсім небагато з його поетичної творчої спадщини. Хоча вона і дозволяє краще пізнати цю непересічну, обдаровану особистість, справжню нашу славу та гордість.

Звичайно, порівняно з високоталановитою науково-популярною працею М.М. Аркаса «Історією України-Русі», його поетичні твори інколи деким сприймаються не більше, як проба пера різнобічно здібної людини.

Так сталося, що його поетичні твори розпорошені по багатьох архівах, музеях, бібліотеках Миколаєва, Києва, Одеси, Чернігова, що дещо ускладнює працю дослідників. Окремі «поезії для душі», як писав сам автор про них, він ніде не публікував. Деякі з них побачили світ через багато років після його кончини: вірш «На убивство Шмідта» - у 1926 р., уривки з поезії – звернення до хлопців-земляків – у 1958, поема «Гетьман Пилип Орлик» - у 1993, а поезія за 1875 р. із «Щоденника» М. М. Аркаса – тільки у 1996 р.

Уже в студентські роки все більше усвідомленим і стійким стає його інтерес до надбань українського народу, його історичного минулого і сучасного. Яскравим доказом цього є вірш, написаний у 1875 р. після закінчення університету і вступу у самостійне життя. Це надзвичайно емоційні щирі рядки, можливо, для фахівців не дуже досконалі та професійні.

Проте подамо його в повному вигляді на розсуд фахівців читачів:

Можливо, скоро я загину
В жорстокім праведнім бою.
Та не забуду в цю годину
Тебе, кохана Україно,
І добрим словом пом'яну...
Та ні, не можу я загинуть,-
Іду в життя, життя нове,
І ще побачиш ти мене,
Моя кохана Україно.
Прощайте ж всі, та не згадайте
Поганим словом ви мене,
І всі ви знайте, добре знайте:
Лиха година обмине
Мене в житті, в моїй роботі.
Та щоб не діялось зі мною,
Як не бажала б злая доля,
Та не забуде вас Микола,

І іскра правди, що живе
В його потоленій душі,
Тепер ніколи не погасне.
До смерті буде він любить
І свій народ, й свою країну,
І буде правдоньці служить!

Цю поезію було опубліковано вперше в книзі про життя і творчість М.М. Аркаса, виданій Л.С. Кауфманом у Києві в 1958 р. Прикметно, що автор вірша, прощаючись зі своєю юністю, звертається до своїх друзів, простих селянських хлопців та дівчат з рідної Богданівки, і саме їм довіряє свої найпотаємніші патріотичні думки [1].

У 1926 р. в журналі «Життя і революція» було вперше надруковано написаний ще у 1906 р. вірш М.М.Аркаса «На смерть лейтенанта Шмідта» (авторська назва – «На вбивство Шмідта»). Деякі дослідники вважають, що вони були особисто знайомі:

Прощайте браття, я вмираю...
Не буде Шмідта, але є
Багато Шмідтів в ріднім краю,
Зі мной ідея не умре,
Її вам, друзі, доручаю.
Я бачу вже життя нове,
Нове, щасливе, вільне, братське,
Задля всіх рівне, дороге...
Іде воно, воно іде...
Безповоротне і могутнє,
Як повіль бистра весняна
Все на шляху своїм змива...

На відміну від попередніх, ці рядки написано уже не юнаком, а сформованою і зрілою особистістю. Поезія допомагає суттєво зрозуміти демократичні засади світогляду автора та оспівуваного ним героя першої російської революції. Звичайно, що за такий вірш відвертого революційного характеру автору загрожували б великі неприємності, якби він став відомим тогочасній владі.

У фондах Чернігівського державного історичного музею імені В.В. Тарновського зберігається ще один зразок поетичної творчості М.Аркаса – рукопис його ненадрукованої поеми «Гетьман Пилип Орлик». Авторський підпис та датування на оригіналі рукопису поеми свідчить, що її написано 27 липня 1907 р. в родинному маєтку М.М. Аркаса – селі Богданівка на Миколаївщині [2, с. 75]. Вважається, що вона була написана як віршовано-емоційний відгук автора на антиконституційний переворот у Росії 3 липня 1907 р., коли було насильницьки розпущено Державну Думу – загальноросійський парламент, після цього почалися масові репресії проти учасників революційно-визвольних змагань 1905-1907 рр. У цей же час піднялася нова хвиля гонінь на національні і соціальні права українського народу.

Вважаємо необхідним подати повний текст Аркасової поеми, невеликої за обсягом, однак політична актуальність якої до цього часу залишається високою, зокрема у зв'язку, із сучасними складними проблемами становлення незалежності Української держави:

Гетьман Пилип Орлик
У Салоніках раним-рано,
Над морем сонечко зійшло,
Своїм промінням ясним, теплим
Весь берег й гори залило,
На березі крутім, високім,
Де море синєє шумить,
Чужинця постать самотня
Над кручею похмурая стоїть.
Щодня тут сонечко стрічає.

Щодня чогось тут вигляда.
І думка смутна і тяжкая
Одна тіснить його щодня:
«Минають дні, минають роки,
Мине життя і нічого
Не здолаю я заподіять
Для краю рідного мого.
Мій рідний край, чудовий раю,
За тебе тут тепер конаю,
За волю вільну я твою,
За твоє щастя, твою славу,
Весь вік свій тяжку та криваву,
Уперту вів я боротьбу...
Скінчилась боротьба важка...
Без булави та ще й без слави
Без товариства і без друзів
Я тут конаю... Боже правий!
Невже отут на чужині
«Життя ти відбереш мені?»
Богдане, Богдане, коли б то ти встав,
Устав, подививсь на Україну свою.
За яку ти крові пролив, як те море,
Для котрої щастя шукав ти... В чому?
В кайдани закуту,
Сльозами умиту,
Її, рідну Неньку,
Залишив ти нам.
Досталась ще й люта,
За волю святу, тяжка боротьба,
Якої, здається, і краю нема.
Тобою здобута,
Ні! Певен я, що стане правда,
Що знов Україна оживе,
Зітхне свободно, вільно, радо,
Криваві сльози обітре!
Гей, устань же, Україно,
Як колись вставала,
І борись за ті права,
Що ти утеряла!»

***

Так старий Гетьман – Орлик сивий,
Над синім морем прогукав,
І поміж скелями чужими
Могутній поклик залунав,
І море його підхопило,
На Україну понесло
І з ранку до ночі рокоче
І нам шепоче за його.

З нашої точки зору, науковим коментарем до змісту поеми М.М.Аркаса «Гетьман Пилип Орлик» можуть бути останні роки життя П. Орлика, які характеризує М.М.Аркас у своїй

«Історії України-Русі»: «Після того як Швеція склала згоду з Москвою, Орлик боявся, щоб шведи не оддали його Московському урядові і утік, попереду у Францію, а потім у Грецьке царство, в Салоніки, і там пробував аж 12 років, усе не кидаючи надії на визволення України. Увесь час листувався він про це із королями Французьким, Шведським, з Портою Оттоманською (Туреччиною) та Кримським ханом, котрі пообіцяли йому допомогти. Але надії його не справдилися, і він помер у Салоніках у 1742 році, не діждавши бачити свою Україну вільною» [2, с. 77].

В Аркасовій поемі читачі бачать її героя на березі бурхливого моря. Сюди приходять щодня на світанку гетьман. Місце дії – Салоніки, останнє грецьке місто – пристанище Орлика. Український гетьман Пилип Орлик знає, що страждає на чужині за рідний край, мріє про його визволення з-під чужинського ярма, чому і присвятив усе своє життя. У своїх думках звертається до Богдана Хмельницького, який також шукав рідній Україні щастя. Проте, залишивши її в «кайдани закуту», «сльозами уміту», передав своїм нащадкам у спадок тяжку боротьбу за її волю святу». Закінчення поеми про Пилипа Орлика глибоко оптимістичне, пафосно-закличне. Як і гетьман, його герой, Аркас також переконаний, «що стане правда, що знову Україна оживе», а «море підхопило» і «на Україну понесло могутній заклик Орлика:

«Гей, устань же, Україно,
Як колись вставала,
І борись за ті права,
Що ти утеряла!»

Микола Миколайович готувався видати книжечку про гетьмана Івана Мазепу, але смерть перешкодила його задумові. Готуючись до видання своєї «Історії України-Русі», багато уваги приділяв постаті Мазепи, намагався якнайповніше висвітлити його діяльність, добирав ілюстрований матеріал. Загалом він високо оцінює державницьку діяльність Мазепи і вважає, «що не його вина в тому, що замість слави визволителя рідного краю, залишилася про нього ганебна пам'ять навіть і у своїх земляків» [5, с. 18].

У 1908 р. М.М.Аркас продовжив добір ілюстрацій для планованої майбутньої книги про гетьмана, бо відчував нагальну потребу більш докладно розповісти про Мазепу, як національного героя.

Безсумнівно, що і «мазепинство», як і інші прояви національної свідомості М.М.Аркаса, призвели до замовчування його як історичної, так і літературно-поетичної спадщини. Та якби там не було, Микола Миколайович Аркас був справжнім патріотом рідної землі, рідної України.

М.М.Аркас глибоко замилювався усною творчістю – українським фольклором. Він задумав видати збір українських пісень. Для цього добирав фольклорний матеріал, зокрема, у селах Миколаївщини (Богданівка, Христофорівка, Варварівка, Інгулка, Корениха та ін.).

До речі, чимало із записаних Аркасових пісень переважно ліричних, пісні про кохання, щедрівки, веснянки, жартівливі та дитячі пісні, до цього часу співають у селах Миколаївщини, сусідніх областей України. У його творчій скарбниці були і численні обробки українських пісень, романси. На прикладі творчості народного таланту М.М.Аркаса і цього напрямку добре прослідковується нерозривний зв'язок високої етики і естетики, його естетичні та етичні ідеали.

Нині Аркасова літературна творчість, етнографічно-фольклорні вправи після несправедливого забуття і замовчування частково повернулися до національної скарбниці українського народу і викликають широкий громадський та науковий резонансний інтерес. Вона залишається достатньо актуальною і дотепер. Адже допомагає нам більше і всебічно зрозуміти, усвідомити його світоглядні позиції, збагнути повноту таланту нашого земляка, об'єктивно визначити його місце і роль у тогочасному суспільстві.

Список використаних джерел та літератури:

1. Березовська Т.В. Юнацький щоденник М.Аркаса / Т.В. Березовська // Горищвіт. – 2003. – № 3. – С. 4
2. Шкварець В.П. Про поетичну спадщину М. М. Аркаса / В.П. Шкварець // Краєзнавчий альманах. – Вип. 1. – Миколаїв: МОШПО, 2001. – С. 73-77.
3. Корнацький І. А. Історичні діячі українського козацтва у висвітленні М.Аркаса / І.А. Корнацький //

IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Атол, 2002. . – С. 16-18.

4. Джерела духовності. Науково-практична конференція до 140-річчя М.М. Аркаса. – Миколаїв: МОШПО, 2001.

5. Ковалева А. Ф. Очерки истории культуры Южного Побужья (от истоков до начала XX века) // Из прошлой культурной жизни на Николаевщине / А.Ф. Ковалева, В.П. Чистов. – М.: Тетра, 2001.

Y.A. RADIONOVA

LITERARY CREATION AND FOLK-LORE ETHNOGRAPHIC EXERCISES OF M. M. ARKAS

In the article literary creation is examined and folk-lore ethnographic work of prominent historian, composer and founder of Mykolaiv «Prosvita» of M. M. Arkas.

Keywords: *«History of Ukraine-Rus», «Prosvita», Pylyp Orlik.*

Ю. А. РАДИОНОВА

ЛИТЕРАТУРНОЕ ТВОРЧЕСТВО И ФОЛЬКЛОРНО ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ УПРАЖНЕНИЯ Н. Н. АРКАСА

В статье рассматривается литературное творчество и фольклорно-этнографические наработки выдающегося историка, композитора и основателя николаевской «Просвиты» Н.Н. Аркаса. Выделен национально-патриотический приоритет в этом направлении его многогранной деятельности.

Ключевые слова: *«История Украины-Руси», «Просвита», Филипп Орлик.*